

מדד הדמוקרטיה הישראלית

2016

עמדות אזרחי ישראל הערבים

פאדי עומר / בשיתוף עם צוות מרכז גוטמן
לחקר דעת קהל ומדיניות

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

מדד הדמוקרטיה הישראלית

2016

עמדות אזרחי ישראל הערבים

פאדי עומר / בשיתוף עם צוות מרכז גוטמן

לחקר דעת קהל ומדיניות

המכון הישראלי
לדמוקרטיה

The 2016 Israeli Democracy Index: Attitudes of Arab Citizens of Israel

Fadi Omar

In collaboration with the Guttman Center for Public Opinion and Policy Research team

עריכת הטקסט: ענת ברנשטיין
עיצוב הסדרה: לוטה עיצובים
סדר: אירית נחום
הדפסה: גרפוס פרינט, ירושלים

אין לשכפל, להעתיק, לצלם, להקליט, לתרגם, לאחסן במאגר ידע, לשדר או לקלוט בכל דרך או אמצעי אלקטרוני, אופטי או מכני או אחר – כל חלק שהוא מהחומר בספר זה. שימוש מסחרי מכל סוג שהוא בחומר הכלול בספר זה אסור בהחלט אלא ברשות מפורשת בכתב מהמוציא לאור.

© כל הזכויות שמורות למכון הישראלי לדמוקרטיה (ע"ר), תשע"ז
נדפס בישראל, 2017

המכון הישראלי לדמוקרטיה
רח' פינסקר 4, ת"ד 4702, ירושלים 9104602
טל': 02-5300888
אתר האינטרנט: www.idi.org.il

להזמנת ספרים:
החנות המקוונת: <http://tinyurl.com/idi-store>
דוא"ל: orders@idi.org.il
טל': 02-5300800 ; פקס: 02-5300867

הדעות המופיעות כאן אינן משקפות בהכרח את עמדת המכון הישראלי לדמוקרטיה.
כל פרסומי המכון ניתנים להורדה חינם, במלואם או בחלקם, מאתר האינטרנט.

תוכן העניינים

5	מבוא
6	הממצאים בקצרה
8	הממצאים בהרחבה
8	1. קשרים בין משתנים חברתיים-דמוגרפיים
9	2. הערכת המצב הקיים
14	3. תחושת שייכות אזרחית וזהות לאומית
17	4. ערכים דמוקרטיים
18	5. אמון במוסדות המדינה ובהנהגה הערבית
23	סיכום
26	נספח 1
26	לוח 1 המדגם
28	לוח 2 המוסלמים, הנוצרים והדרוזים (לפי דתיות, השכלה, מחוז מגורים והצבעה בבחירות 2015 לכנסת)
30	לוח 3 דתיות (לפי מין, גיל, השכלה, מחוז מגורים והצבעה בבחירות 2015 לכנסת)
31	לוח 4 הכנסה (לפי גיל, דת והשכלה)
32	לוח 5 מחוז מגורים (לפי דת, הכנסה והצבעה בבחירות 2015 לכנסת)
33	נספח 2
33	לוח 1 זהות (לפי מין, גיל, דת, דתיות, השכלה, מחוז מגורים והצבעה בבחירות 2015 לכנסת)
35	לוח 2 מוכנים לקבל יהודי/יה (לפי דת והשכלה)

מבוא

חוברת זו היא תוספת ממוקדת לדוח המחקר המפורט של **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, ולמרות זאת יש לה "זכות עמידה" לעצמה. מטרתה להעמיק, על סמך ממצאי סקר 2016, בעמדות של אזרחי ישראל הערבים בסוגיות פוליטיות חברתיות מרכזיות.¹

הציבור הערבי הוא המיעוט הלאומי והדתי הגדול ביותר בישראל, ושיעורו כיום – מגיל 18 ומעלה – כ־15% מכלל אוכלוסיית המדינה. כדי שנוכל לנתח לעומק את התפלגות העמדות בתוכו ואת הזיקה של הפריטים בשאלון למשתני הרקע השונים של המשיבים הרחבנו השנה את המדגם כך שבמקום שישתתפו בו 157 מרואיינים ערבים (כ־15% מהמדגם הכללי), כללנו בו הפעם 362 מרואיינים (כ־29% מהמדגם הכללי).² מהלך זה הוא חלק ממאמץ מחקרי מתמשך של מרכז גוטמן להציג – במקביל לאפיון השוטף של כלל הציבור – מיפוי אמין של העמדות בקרב קבוצות משנה בחברה הישראלית.³ תכליתה של חוברת זו היא אפוא להדגים מה ניתן ללמוד מפילוח עומק של קבוצת משנה – הפעם, כאמור, הציבור הערבי. החוברת מביאה ניתוחים מפורטים של חלק מן השאלות שנשאלו בסקר מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016 ומציגה פילוחים של תשובות המרואיינים הערבים על פי משתני רקע כמו הכנסה, השכלה ומחוז מגורים.

תוצאות בחינת הזיקה בין התשובות בסקר לבין משתנים חברתיים-דמוגרפיים מאששות את ההשערה שלנו בדבר הקשר שבין עמדות ונתוני רקע. למשל, נמצאו קשרים בין דת לרמת דתיות (הערבים המוסלמים נמצאו הדתיים ביותר, ואחריהם הנוצרים והדרוזים) ובין השכלה להכנסה (בציבור הערבי היותר משכילים הם גם המבוססים יותר כלכלית). הממצאים מצביעים גם על קשר בין גיל לרמת דתיות (אזרחי ישראל הערבים המבוגרים דתיים יותר מהצעירים) ובין דת לדפוס ההצבעה בבחירות לכנסת (הדרוזים מצביעים יותר למפלגות ציוניות, ואילו המוסלמים מצביעים יותר לרשימה המשותפת). נמצא גם קשר בין מחוז מגורים לרמת דתיות ורמת הכנסה (במחוז דרום, לעומת מחוזות מרכז וצפון, האזרחים הערבים דתיים יותר והכנסתם נמוכה יותר).

מהניתוח עולה מסקנה כללית חשובה – החברה הערבית בישראל מורכבת מאוד ועמדותיה אינן מקשה אחת. תרומתו של מסמך זה היא אפוא בראש ובראשונה בכך שהוא מאיר את הצורך בבחינת עמדות מבודלת בקבוצות המשנה של ציבור זה. הבנת השונות הפנימית הכרחית לכל ניסיון להפוך מסיסמה ריקה למציאות יום-יומית את צמצום האי-שוויון בין הציבור הערבי לשאר האזרחים בישראל ואת עידוד השותפות האזרחית שלו בנעשה במדינה.

1 לתשובות המלאות של הציבור הערבי ראו תמר הרמן ואח', **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2016, נספח 2.

2 בחישובים שעשינו במסגרת העבודה על מדד הדמוקרטיה 2016 הקטנו כמובן את משקלו של המדגם הערבי המוגדל הזה בהתאם לחלקו של הציבור הערבי באוכלוסיית המדינה.

3 כפי שנעשה באשר לציבור הדתי-לאומי, למשל, בספרם של תמר הרמן ואח', **דתיים? לאומיים! המחנה הדתי-לאומי בישראל 2014**, ירושלים: המכון הישראלי לדמוקרטיה, 2014. בסקר מדד הדמוקרטיה 2016 הוגדל גם המדגם החרדי, בדיוק לאותה מטרה.

כאמור, הנתונים שבחברת זו מבוססים על תשובות המרוויינים הערבים לסקר מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016. מדובר במדגם מייצג של האוכלוסייה הערבית הבוגרת בישראל. כפי שכבר צוין, השתתפו בו 362 מרוויינים בגילים 18 ומעלה; טעות הדגימה המרבית לגודל מדגם כזה היא $\pm 5.2\%$. הראיונות בוצעו בטלפון על ידי מכון הסקרים סטטנט בתאריכים 3-23 במאי 2016.

הממצאים בקצרה

הערכת המצב הקיים

- בקרב הנשאלים הערבים שיעור המגדירים את מצבה של ישראל "טוב" או "טוב מאוד" גבוה משיעור המגדירים אותו "ככה-ככה", "רע" או "רע מאוד". בקרב צעירים (גילאי 18-34), דרוזים, מצביעי המפלגות הציוניות (שהם בשכיחות גבוהה דרוזים), וכן בקרב תושבי מחוז חיפה, ההערכה של מצבה של המדינה חיובית יותר מזו שבקרב שאר קבוצות המשנה. תמונה דומה מצטיירת כאשר בוחנים את הערכת המצב האישי, אם כי, ככלל, המרוויינים מעריכים את מצבם האישי כטוב יותר מהערכתם את מצב המדינה. שתי ההערכות נמצאו קשורות קשר הדוק להכנסתם של המרוויינים – כשההכנסה גבוהה יותר, ההערכות של מצב המדינה ושל המצב האישי חיוביות יותר. נמצא גם שההבדלים בין הציבור היהודי לכלל הציבור הערבי בהערכת מצב המדינה והמצב האישי קטנים.⁴
- למעלה משני שלישים מהערבים, לעומת כמחצית מהיהודים, סבורים כי המתח היהודי-ערבי הוא המתח החזק ביותר בחברה הישראלית, אם כי בקרב הערבים הנוצרים שיעור המעריכים אותו כחזק ביותר נמוך מזה שבקרב המוסלמים והדרוזים. גם בקרב המשכילים יותר בציבור הערבי ההערכה של חומרת המתח היהודי-ערבי פחותה.
- הקונסנזוס הרחב ביותר בחברה הערבית הישראלית, מעבר לכל חלוקה או ויכוח פנימיים, נוגע לקיפוח של אזרחי ישראל הערבים לעומת אזרחי ישראל היהודים – אין ביניהם שום מחלוקת על הקביעה שהם מקופחים.

תחושת שייכות אזרחית וזהות לאומית

- קצת למעלה ממחצית מהערבים אזרחי ישראל גאים בהיותם ישראלים, אך פילוח התשובות לפי דת מעלה הבדלים חדים: שיעור הדרוזים הגאים בישראליותם גבוה במידה מסוימת משיעור המקביל בקרב הנוצרים וגבוה בהרבה משיעורם בקרב המוסלמים. אצל הצעירים והמשכילים שיעור נמוך יחסית מעידים על עצמם שהם גאים בישראליותם.
- הזהות הדתית – מוסלמית, נוצרית או דרוזית – היא החשובה ביותר לערבים, ואחריה, במידה שווה, הזהות הישראלית והזהות הערבית. להפתעתנו, רק 1 מכל 8 מרוויינים בחר בזהות הפלסטינית

4 השוואה שיטתית של עמדות הציבור היהודי וכלל הציבור הערבי מופיעה בספר **מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016 (לעיל הערה 1)**.

כזהות החשובה לו ביותר. מעניין שדווקא הצעירים והמשכילים, שבממוצע הם פחות דתיים לפי עדותם, בחרו בשיעורים גבוהים בזהות הדתית כזהות החשובה ביותר.

- בקרב הנשאלים הייתה הסכמה גורפת בסוגיה של קבלת יהודי כחבר לעבודה, ושיעור גבוה מאוד גם אמרו שהם יקבלו יהודי כשכן וכחבר אישי. באשר לקשרי נישואים עם יהודים – רוב גדול מתנגדים, ובקרב הדרוזים נמצאה לכך ההתנגדות הרבה ביותר.

ערכים דמוקרטיים

- כמחצית מן המרואיינים העידו על עצמם שהם חוששים לבטא את עמדותיהם הפוליטיות בנוכחות זרים, ובפרט חוששים מכך נשים ומבוגרים. מוסלמים ונוצרים חוששים מכך יותר מדרוזים.
- המרואיינים היו חצויים בין מי שאמרו שבמקרה של סתירה היו נוהגים לפי מצוות הדת לבין מי שאמרו שהיו פועלים לפי פסיקת בית המשפט. כצפוי, ככל שרמת הדתיות בקבוצת המשנה גבוהה יותר (למשל בקרב המוסלמים ובקרב תושבי מחוז דרום), כך הנטייה חזקה יותר לכיוון העדפת הציות להוראות הדת.

אמון במוסדות המדינה והשתתפות בממשלה

- רמת האמון של הציבור הערבי במוסדות הנבחרים (מפלגות, כנסת, ממשלה) נמוכה אפילו בהשוואה לרמת האמון בהם של הציבור היהודי, שגם היא נמוכה ברמה מדיאגה.
- הערבים, כמו היהודים, סבורים כי הפוליטיקאים דואגים לאינטרסים האישיים שלהם יותר משהם דואגים לאינטרסים של הציבור שבחר בהם.
- פחות משליש מהמרואיינים הערבים רוחשים הרבה או די הרבה אמון לוועדת המעקב העליונה. רמת האמון הגבוהה ביותר בוועדה מגיעה מתושבי מחוז דרום.
- רוב בציבור הערבי סבורים כי המנהיגים הערבים דואגים בעיקר לבעיות של הפלסטינים בגדה ובעזה ופחות מדי לבעיות של הערבים הישראלים. שיעור זה גבוה יותר בקרב הנוצרים והדרוזים מאשר בקרב המוסלמים.
- כמעט שלושה רבעים מהערבים תומכים בהצטרפות המפלגות הערביות לממשלה, בכלל זה מינוי שרים ערבים.

העמדות המגוונות האלה בציבור הערבי מלמדות על קיום בוזזמני בקרבם של מגמות השתלבות ושל מגמות התבדלות ועל חוסר אמון במוסדות המדינה בצד רצון לשותפות פוליטית. שני המשתנים המסבירים בעקביות עמדות רבות הם, קודם כול, הדת (מוסלמית, נוצרית, דרוזית) ואחר כך – מחוז המגורים. מהפילוח לפי משתנים חברתיים-דמוגרפיים מתקבלת תמונה מורכבת, לעתים מפתיעה בעיני מי שאינו מכיר את החברה הערבית לעומקה. לדוגמה, הדרוזים גאים מצד אחד בישראליותם והזהות הישראלית היא הדומיננטית אצלם מכל הזוויות, ועם זה הם הפחות מוכנים לקבל את היהודים כבני זוג, כשכנים או כחברים. בשלוש קבוצות המשנה לפי דת – המבוגרים, למרות שהם דתיים יותר, אווזים בזהות הישראלית בשיעור גבוה מקבוצות הגיל האחרות; רמת הדתיות של הנשים גבוהה מזו של הגברים, ועבורן הזהות הדתית חשובה יותר ובאופן כללי הן פחות ביקורתיות כלפי מוסדות המדינה ויותר חוששות להביע את דעתן הפוליטית; המשכילים והצעירים גאים פחות בישראליותם, מאמצים את הזהות הדתית כזהותם העיקרית ומבטאים חוסר אמון כלפי ההנהגה הפוליטית, הערבית והיהודית.

הממצאים בהרחבה

1. קשרים בין משתנים חברתיים-דמוגרפיים⁵

התבוננות בנתונים הדמוגרפיים של המדגם, שמאפייניו כמעט זהים לאלה של הלשכה המרכזית לסטטיסטיקה, מאפשרת לתאר את הקשרים בין משתנים חברתיים-דמוגרפיים שונים.

כאמור, הערבים בישראל שייכים לאחת משלוש הדתות – המוסלמית, הנוצרית או הדרוזית. שיעורם של המוסלמים באוכלוסייה הערבית הבוגרת הוא כשלושה רבעים; שיעורם של הנוצרים והדרוזים, כל קבוצה, כשמינית.

דת ורמת דתיות⁶

- כשליש מגדירים את עצמם דתיים מאוד או דתיים, קרוב למחציתם מדווחים שהם מסורתיים, ואילו השאר אומרים שהם אינם דתיים כלל.
- רמת הדתיות בקרב המוסלמים גבוהה בהשוואה לזו של הנוצרים והדרוזים.
- משלוש הדתות, בקרב הדרוזים נמצא השיעור הנמוך ביותר של דתיים – יותר משליש מהם אומרים שהם אינם דתיים כלל.
- נשים דתיות יותר מגברים.
- שיעור הדתיים מאוד והדתיים בגילאי 18-34 נמוך משיעורם בקבוצות הגיל המבוגרות יותר.
- שיעור המגדירים את עצמם דתיים בקרב תושבי מחוז דרום גבוה משיעורם בקרב תושבי מחוזות מרכז, צפון וחיפה.
- רמת הדתיות של המשכילים נמוכה מזו של הפחות משכילים.
- בקרב מי שלא הצביעו בבחירות 2015 לכנסת שיעור הדתיים גבוה משיעורם בקרב מצביעי הרשימה המשותפת. מצביעי המפלגות הציוניות (רובם דרוזים) הם הפחות דתיים מכולם.

5 למידע על הסקר ולנתונים מפורטים של המדגם ראו בהמשך בנספח 1.

6 ראו לוח 1 בנספח 1.

הצבעה בבחירות 2015 לכנסת⁷

- רוב המרוויינים המוסלמים ענו שהם הצביעו לרשימה המשותפת.
- מעט יותר ממחצית מהנוצרים אמרו שהם הצביעו לרשימה המשותפת.
- רוב הדרוזים העידו על עצמם שהצביעו למפלגות ציוניות.

השכלה

- הנוצרים הם הקבוצה שרמת ההשכלה בה היא הגבוהה ביותר.

מחוז מגורים⁸

- רוב המשיבים במדגם מתגוררים במחוז צפון, קרוב לחמישית במחוז חיפה, וכשמינית במחוזות מרכז ודרום.
- מחצית מהמוסלמים מתגוררים במחוז צפון, שם הם מהווים שני שלישים מהאוכלוסייה הערבית. במחוזות דרום ומרכז הם רוב גדול עוד יותר.
- הנוצרים גרים ברובם במחוז צפון, ומיעוטם גרים במחוז חיפה.
- גם הדרוזים מתגוררים רובם במחוז צפון, וכרבע מהם במחוז חיפה.

הכנסה⁹

- רמת ההכנסה של רוב המשיבים היא מתחת לממוצע הארצי.
- ממוצע ההכנסה של הצעירים גבוה מממוצע ההכנסה של גילאי הביניים והמבוגרים.
- ממוצע ההכנסה של הדרוזים הוא הגבוה ביותר, ואחריו, בסדר יורד, של הנוצרים ושל המוסלמים.
- רמת ההכנסה הממוצעת הגבוהה ביותר במדגם נמצאה בקרב מי שמתגוררים במחוז חיפה, ולאחר מכן, בסדר יורד: במחוז מרכז, במחוז צפון ובמחוז דרום.

2. הערכת המצב הקיים

המצב הכללי של ישראל

באופן כללי שיעור גבוה יותר של אזרחי המדינה, ערבים ויהודים, מגדירים בחיוב את מצבה של המדינה. בקרב המרוויינים הערבים 39% הגדירו את מצבה "טוב", לעומת 28% שהגדירו את מצבה

7 ראו לוחות 2 ו-3 בנספח 1.

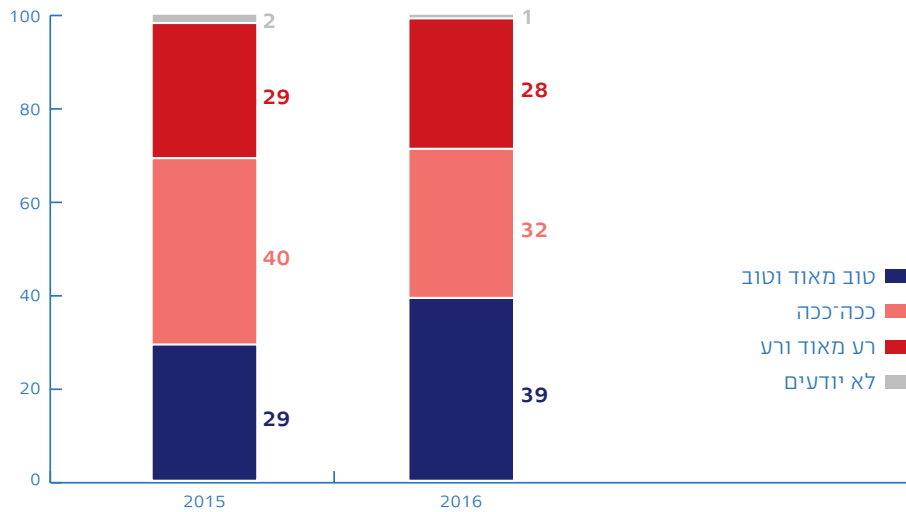
8 ראו לוחות 1 ו-2 בנספח 1.

9 ראו לוחות 4 ו-5 בנספח 1.

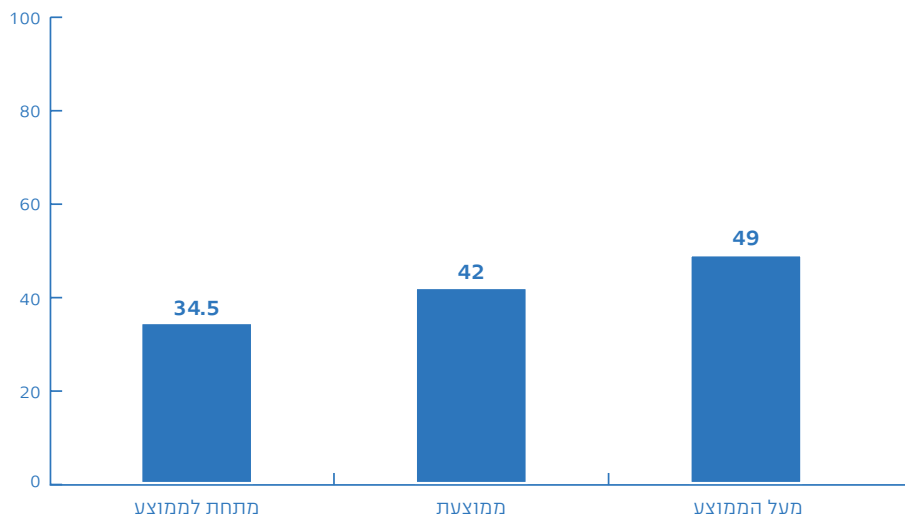
”רע” או ”רע מאוד” ו-32% שאמרו עליו שהוא ”ככה־ככה”. ובכלל, בהשוואה לשנה שעברה, השנה עלה שיעור הערבים המעריכים בחיוב את מצבה הכללי של ישראל.

פילוח לפי משתני רקע העלה קשר חיובי בין רמת הכנסה להערכת מצבה של המדינה: ככל שהכנסה גבוהה יותר, כך עולה שיעור המעריכים את מצב המדינה כטוב. לכן, ככל הנראה, בקרב הצעירים, שמצבם הכלכלי על פי דיווחיהם טוב ממצבן הכלכלי המדווח של הקבוצות המבוגרות יותר, מצאנו שיעור גבוה יותר של הסבורים שמצבה של המדינה טוב. אצל הדרוזים שיעור המעריכים בחיוב את מצבה של המדינה גבוה מזה שאצל עמיתיהם בקבוצות הדת האחרות. ממצא זה עולה בקנה אחד עם ממצא אחר, שאינו מפתיע: שיעור המעריכים את מצבה הכללי של ישראל בחיוב בקרב המצביעים למפלגות ציוניות גבוה מזה שבקרב מצביעי הרשימה המשותפת. הוא הדין בקרב המרואיינים המתגוררים במחוז חיפה, שם שיעורם של הדרוזים גבוה יחסית.

תרשים 1 / מה מצבה של המדינה? (% לפי שנים)

תרשים 2 / מגדירים את מצבה של המדינה "טוב מאוד" או "טוב" (%, לפי הכנסה)

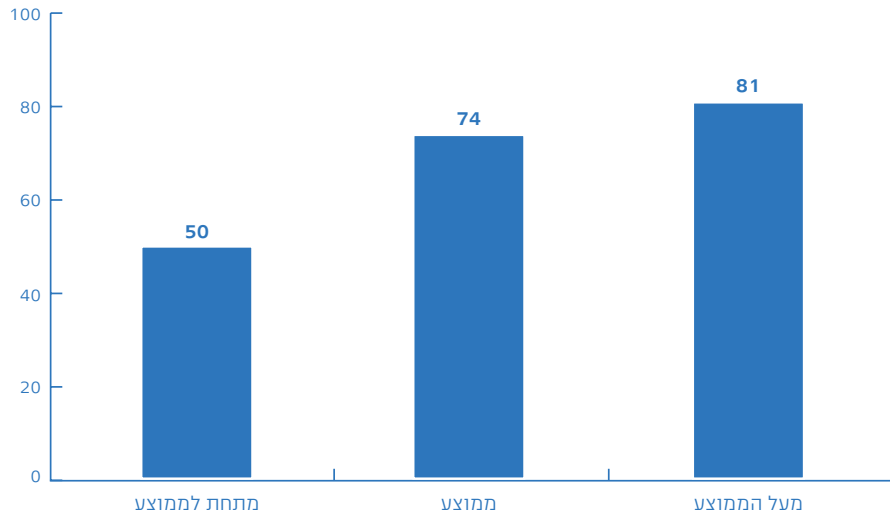

המצב האישי

ככלל, יותר מרואיינים במדגם מעריכים את מצבם האישי כטוב בהשוואה לשיעור המעריכים כך את המצב הכללי של המדינה. בקרב הערבים 61% מעריכים את מצבם האישי כטוב מאוד או טוב. מצאנו כי הערכת המצב האישי קשורה לרמת ההכנסה (תרשים 3) עוד יותר מאשר להערכת מצבה הכללי של המדינה (תרשים 2). בהתאם לכך, שיעור המעריכים את מצבם האישי בחיוב גבוה יותר בקרב צעירים (65%) לעומת המבוגרים יותר (כ־58%); בקרב דרוזים (71%) לעומת נוצרים (62%) ומוסלמים (60%); בקרב משכילים לעומת מי שהשכלתם נמוכה יותר (אקדמית – 68%, תיכונית מלאה או על־תיכונית – 60%; יסודית או תיכונית חלקית – 48%); בקרב תושבי מחוז חיפה (75%) לעומת תושבי המחוזות האחרים (צפון ומרכז – כ־60%; דרום – 47%); ובקרב המצביעים בבחירות 2015 לכנסת למפלגות ציוניות (74.5%), שבתוכם שיעור גבוה של דרוזים, לעומת מצביעי הרשימה המשותפת (58%).

מכאן ששינוי לטובה ברמות ההכנסה של הציבור בכלל ושל הציבור הערבי בפרט עשוי להתבטא, בין השאר, בשיפור בהערכתם את המצב האישי שלהם כמו גם את מצב המדינה.

תרשים 3 / מגדירים את מצבם האישי "טוב מאוד" או "טוב" (% לפי הכנסה)

חומרת המתח היהודי-ערבי

למרות שבסך הכול ההערכה של אזרחי המדינה היא שמצבה של ישראל אינו כבי רע, הציבור הישראלי עדיין מוטרד מעוצמת המתחים בחברה. בדומה לציבור היהודי גם הציבור הערבי סבור שהמתח היהודי-ערבי הוא המתח החמור ביותר מכל המתחים שהצגנו (בין דתיים לחילונים, בין ימין לשמאל, בין אשכנזים למזרחים ובין עשירים לעניים). הערכה זו יציבה ועקיבה לאורך שנים. עם זאת, אצל הערבים שיעור גבוה יותר מזה שאצל היהודים מעריכים שזהו המתח החזק ביותר (בסקר 2016 סברו כך 68% מהמרוואיינים הערבים לעומת 50% מהמרוואיינים היהודים). הערכה זו ניצבת במקום גבוה, בפער ניכר מהערכת החומרה של המתחים האחרים (לוח 1).

בקבוצות שונות באוכלוסייה הערבית ניכרת גם שונות בהערכת החומרה של המתח: אמנם רוב הנוצרים (56%) מעריכים שהמתח היהודי-ערבי הוא המתח החזק ביותר בחברה הישראלית, אך שיעורם עדיין נמוך מהסבורים כך בקרב הדרוזים (76%) או המוסלמים (70%). גם ההשכלה יש תפקיד בעניין זה: בקרב המשכילים, שהקשרים היום-יומיים שלהם עם הציבור היהודי לרוב הדוקים יותר, שיעור הסבורים כי המתח הזה הוא הקשה ביותר נמוך בהשוואה לשיעור הסבורים כך בכלל הציבור הערבי. אפשר כי הדבר מלמד שאינטראקציה עם קבוצת הרוב היהודי עוזרת למתן את תפיסת עוצמת המתח. באשר לזיקה לאזור גאוגרפי, נמצא שבקרב תושבי מחוז מרכז ההערכה של חומרת המתח גורפת יותר (75%) מזו של תושבי מחוז חיפה (70%), מחוז צפון (67%) או מחוז דרום (62%). במחוז דרום יש שיעור גבוה יחסית (13%) של מי שסבורים כי המתח בין עשירים לעניים הוא החזק ביותר.

לוח 1 / המתח החזק ביותר בחברה הישראלית (%)

68	בין יהודים לערבים
10	בין דתיים לחילונים
8	בין עשירים לעניים
6	בין ימין לשמאל
1	בין מזרחים לאשכנזים
7	לא יודעים/מסרבים להשיב
100	סך הכול

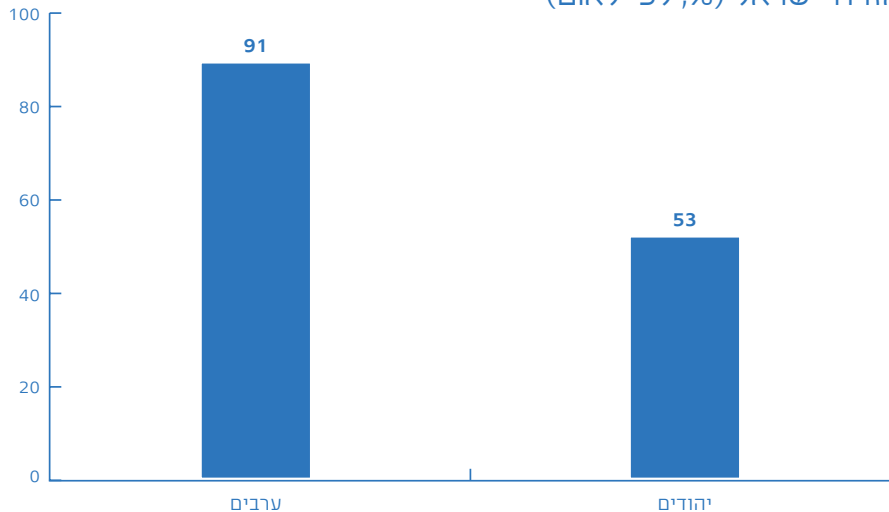
מצבם של אזרחי ישראל – ערבים לעומת יהודים

אחת השאלות החושפות יותר מכול את כאבה של החברה הערבית בישראל ואת עיוורונה היחסי של קבוצת הרוב היהודי היא השאלה בדבר עובדת הקיפוח של הערבים במדינה. כאן שורר קונסנזוס רחב ומתמשך בחברה הערבית, והוא חוצה דתות, מעמד כלכלי, השכלה ודפוסי הצבעה לכנסת: רוב מוחלט של המרואיינים הערבים (91%) השיבו כי הערבים אזרחי ישראל מקופחים בהשוואה ליהודים. מנגד, בקרב קבוצת הרוב היהודית רק כמחצית (53%) הסכימו עם קביעה זו. ממצאי הסקר מורים אפוא על חוסר מודעות, ואפילו אי-הכרה, של חלק ניכר בציבור היהודי בתחושה מרכזית ובחוויות חיים של הערבים כאזרחים במדינה. דוח ועדת אור הצביע על פער זה:

אזרחי המדינה הערבים חיים במציאות שבה הם מופלים לרעה כערבים. חוסר השוויון תועד במספר רב של סקרים ומחקרים מקצועיים, הוא אושר בפסקי דין ובהחלטות הממשלה וכן מצא את ביטויו בדו"חות מבקר המדינה ובמסמכים רשמיים אחרים. אף שרמת המודעות להפליה זו בקרב הרוב היהודי היא לעתים קרובות נמוכה למדי, בתחושותיהם ובעמדותיהם של האזרחים הערבים היא תופשת מקום מרכזי.¹⁰

10 דוח ועדת אור: ועדת חקירה ממלכתית לביור התנגשויות בין כוחות הביטחון לבין אזרחים ישראלים בחודש אוקטובר 2000, אוגוסט 2003, פרק א: "תהליכי הסלמה במגזר הערבי ברקע פרוץ המהומות", סעיף 19.

תרשים 4 / מסכימים שהערבים אזרחי ישראל מקופחים לעומת היהודים אזרחי ישראל (% לפי לאום)

3. תחושת שייכות אזרחית וזהות לאומית

גאווה בישראליות

על רקע תחושת הקיפוח העמוקה של אזרחי ישראל הערבים בחנו את תחושת הגאווה הישראלית שלהם ומצאנו, למרות הכול, רוב (55%) הגאים בישראליותם ומיעוט, גם אם משמעותי – 38% – שאינם גאים בה.

ואולם תחושת הגאווה שונה בקבוצות השונות בציבור הערבי: אצל הדרוזים הגאווה בישראליות היא הגבוהה ביותר (83%). למעשה, שיעור הדרוזים הגאים בישראליותם דומה לשיעור היהודים הגאים בה (86%). גם בקרב הנוצרים הרוב גאים בישראליותם, אך שיעורם קטן במידה ניכרת מזה שאצל הדרוזים (64%). אצל המוסלמים הגאווה בישראליות היא הנמוכה ביותר (49%). תמונת מצב זו משתקפת בהצבעה בבחירות לכנסת: בקרב מצביעי המפלגות הציוניות שיעור הגאים בישראליותם גבוה (80%), בשעה שבקרב מצביעי הרשימה המשותפת שיעורם פחות ממחצית (44%).

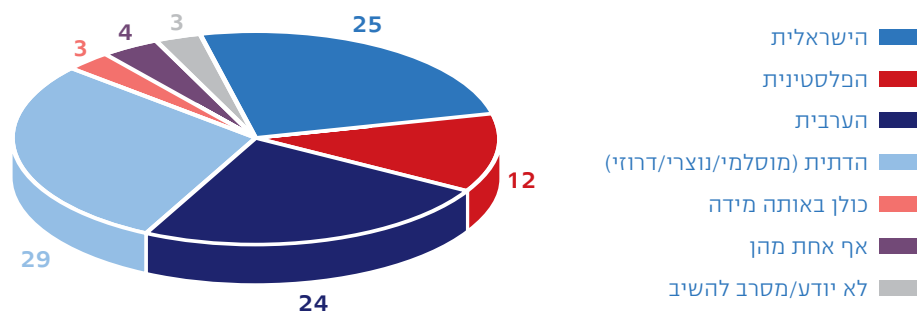
שני ממצאים בהקשר זה מחייבים תשומת לב: האחד הוא שבקרב הצעירים (גילאי 18-34) ובקרב גילאי הביניים (35-54) שיעור הגאים בישראליותם (52%, 55%) נמוך מזה שבקרב המבוגרים (גילאי 55 ומעלה) – 62.5%. ממצא זה יכול לרמז על כך שהגאווה של האזרחים הערבים בהיותם ישראלים נשחקת אצל אזרחי ההווה והעתיד. ממצא מדאיג אפילו יותר הוא הקשר ההפוך בין השכלה לתחושת גאווה בישראליות: ממצאי הסקר מורים כי ככל שהשכלה עולה, כך שיעור הגאים בהיותם ישראלים יורד. כלומר, המשכילים הערבים, השכבה החברתית שממנה באה ההנהגה הערבית, מזדהים פחות עם המדינה ותחושת הגאווה שלהם באזרחותם חלשה יותר. יתרה מזו, היות שרמת ההשכלה של הציבור

הערבי נמצאת בעלייה, יש חשש שהגאווה של ציבור זה בישראליותו תלך ותדעך אלא אם יימצאו פתרונות מתאימים למצוקותיו, הן ברמה העקרונית (מעמד אזרחי) והן ברמה המעשית (תעסוקה נאותה, תנאי קיום סבירים ביישובים הערביים ועוד).

זהות אישית וקבוצתית

הזהות של הערבים הישראלים כוללת רכיבים של דת, לאום ואזרחות, מקצתם משלימים ומקצתם סותרים. המשתתפים בסקר נשאלו מהי הזהות החשובה להם ביותר. השיעור הגדול ביותר (29%) הצביעו על הזהות הדתית (מוסלמית, נוצרית או דרוזית) כזהות החשובה להם ביותר, ואחריה, במידה כמעט שווה, הזהויות הישראלית (25%) והערבית (24%). רק כשמינית מן המשיבים אמרו שהזהות הפלסטינית היא הזהות החשובה להם ביותר. אם ממצא זה יאושש בסקרים עתידיים, יהיה אפשר כנראה לקבוע כי יש פער עמוק בין תחושת הזהות של הנהגת הציבור הערבי הישראלי, המדגישה עד מאוד את הפן הפלסטיני, לבין זו של הציבור הערבי הישראלי בכללותו.

תרשים 5 / מהי הזהות החשובה לך ביותר? (%)

עם זאת, מדרג הזהויות ושכיחותן שונה מאוד בין קבוצות המשנה.¹¹ אצל המוסלמים הזהות הדתית, הישראלית והערבית מתחלקות כמעט שווה בשווה (28%, 25%, 23%). הזהות הפלסטינית ממוקמת אצלם במקום הרביעי, ובפער די גדול (13%). אצל הנוצרים השיעור הגבוה ביותר הצביעו על הזהות הערבית בתור הזהות העיקרית שלהם (32%), ואחריה על הזהות הישראלית (22%), הזהות הדתית (18%) והזהות הפלסטינית (14%). אצל הדרוזים הרוב בחרו בזהות הדתית כזהותם העיקרית (54%), ואחריה בזהות הישראלית (37%). למעשה, הדרוזים כמעט שאינם מזהים את עצמם בעדיפות ראשונה כערבים (5%). אף לא אחד מן המרואיינים הדרוזים ציין את הזהות הפלסטינית כזהותם העיקרית.

בדומה לתמונה שהצטיירה בשאלת הגאווה בישראליות גם בשאלת הזהות מתקבלים ממצאים מפתיעים לכאורה בקבוצות הצעירים והמשכילים. דווקא המרויאניים הצעירים והמשכילים, שרמת הדתיות המוצהרת שלהם נמוכה משל המבוגרים ומשל הפחות משכילים, ענו כי הזהות הדתית היא החשובה להם ביותר. משמע, הזהות הדתית אינה זהה לרמת דתיות והיא מתקיימת מעבר לה, ולכן שימוש מסויג, או כמעט לא קיים, בפרקטיקות דתיות לא בהכרח מעיד על זהות דתית חלשה. מכל מקום, נושא זה מצריך בדיקה באמצעות שאלות שיבהירו כיצד באות לידי ביטוי ההגדרות העצמיות של רמת הדתיות ושל הזהות באמונות דתיות ובפרקטיקה דתית.

בעניין הזהות, כמו גם בעניין הישראליות, נראה שבני ה־55+ מאמצים את הזהות הישראלית בשיעור גבוה יותר מהצעירים מהם, וכאמור – בני ה־55+ גם גאים יותר בישראליותם. ייתכן כי הדבר מלמד על הזהות כנה בשכבת גיל זו עם האזרחות הישראלית, אך גם אין לשלול שמדובר בביטוי של "רצייה חברתית", כלומר חשש של המבוגרים להביע עמדה שעלולה להיתפס כביקורתית מדי כלפי המדינה, שלא כמו הצעירים, שהם כאמור משכילים ואמידים יותר ולכן משוחררים יותר מחששות אלו. ואכן, בשאלה שבחנה את החשש מהבעת דעה (ראו בהמשך) נמצא ששיעור גבוה יותר של מבוגרים, לעומת צעירים, העידו על עצמם שהם חוששים לבטא את דעתם הפוליטית.

כבר הצבענו על רמת הדתיות הגבוהה יותר של תושבי מחוז דרום. אין תמה אפוא ששיעור האומרים אצלם שהזהות הדתית היא הזהות העיקרית שלהם הוא הגדול ביותר בהשוואה לתושבי המחוזות האחרים, פרט למחוז חיפה, שם גבוה שיעור הדרוזים שזהותם הדתית היא הזהות החזקה ביותר. רמת הדתיות הגבוהה יותר של נשים גם היא באה לידי ביטוי בשיעור גבוה יותר מתוכן שבחרו בזהות הדתית כזהות העיקרית שלהן (33%, לעומת 25% בקרב הגברים).

חיים משותפים

אחד הגורמים המשמעותיים ביחסי רוב־מיעוט הוא הנכונות לקשר עם בני/בנות הקבוצה ה"אחרת". בהקשר זה מקובל לדבר על מדרג של יחסים – למן היחסים הקרובים ביותר (בן/בת זוג) ועד ליחסים המרוחקים ביותר (חבר/ה לעבודה). מחקרים מראים כי מדובר במדרג מסודר: מי שמוכן לקבל את בני הקבוצה האחרת באתרים של מפגש קרובים (משפחה, שכונת מבוגרים) מסכים בדרך כלל גם לקבל אותם באתרי מפגש רחוקים יותר (למשל, מקום העבודה). ואולם ההפך אינו נכון – נכונות לשותפות באתרי מפגש רחוקים אינה מחייבת נכונות לשותפות באתרי מפגש קרובים, לא כל שכן אינטימיים, כמו משפחה. המדרג הזה נמצא נכון גם בסקר שלנו, שבו בדקנו גם אצל היהודים וגם אצל הערבים מה מידת הקרבה הרצויה להם זה לזה. ובכן, מצאנו כי הערבים נכונים לקרבה עם יהודים יותר ממה שהיהודים נכונים לה עם ערבים, אם כי גם היהודים הוכיחו נכונות ברורה לקרבה כזו. בשתי הקבוצות ההתנגדות המובחנת ביותר הייתה לנישואים עם בני/בנות הקבוצה האחרת.

וביתר פירוט באשר למדגם הערבי: כאשר המרויאניים נשאלו אם יסכימו לקבל יהודי/יה כבן/בת זוג שלהם או של ילדיהם, כחבר אישי, כשכן או כחבר לעבודה נמצאה הסכמה גורפת באשר לקבלת יהודי כחבר לעבודה (95%). שיעור גבוה אמרו שהם גם יקבלו יהודי כחבר אישי (88%) וכשכן (86%). באשר לקשרי נישואים – רוב גדול התנגדו לכך (75%). בפילוח המדגם הערבי לפי דת נמצא כי בקשרים הללו הנוצרים הם שמגלים את הפתיחות הרבה ביותר, אחריהם המוסלמים ולבסוף הדרוזים. מצאנו גם כי השונות בנכונות להתקרב ליהודים קשורה לרמת הדתיות ולמרכזיות של הזהות הדתית בהגדרה

העצמית. כלומר, ככל שרמת הדתיות עולה, כך הנכונות לקרבה אישית עם היהודים יורדת. ועוד: כאשר ציווי הדת אוסרים נישואים עם בני דת אחרת, כמו בדת הדרוזית, אין נכונות לנישואים מעורבים (רק 2% מהמרוואיינים הדרוזים הסכימו לקבל יהודי/יה כבן/בת זוג). להשכלה קשר חיובי עם הנכונות לקיים יחסי קרבה כלשהם עם הצד האחר. ואכן, בקרב המרוואיינים המשכילים, שהם גם דתיים פחות, מצאנו נכונות רבה יותר לקרבה עם יהודים.¹²

4. ערכים דמוקרטיים

חופש הביטוי והציות לשלטון החוק הם מאבני היסוד של החיים במדינה דמוקרטית. שני היבטים אלה מאתגרים במיוחד כאשר מדובר בקבוצות מיעוט שתחושת השייכות שלהן למדינה היא במקרים רבים פחותה מזו של קבוצת הרוב. בייחוד טעונים נושאים אלו במקרה הישראלי, שכאן קבוצת המיעוט קשורה קשר דם לעם הפלסטיני, ששרוי בסכסוך לאומי אלים מתמשך עם מדינת ישראל. משום כך לא פלא שמעמדו האזרחי של הציבור הערבי הוא מעמד מסובך, שלא לומר פגיע.

חופש ביטוי

החופש והביטחון של אזרחים להביע את דעותיהם הפוליטיות בכלל ודעות שאינן בקונסנזוס בפרט הם סממן של דמוקרטיה מהותית. הערך של חופש הביטוי נפגע לא רק כאשר חלות עליו מגבלות פורמליות, אלא גם כאשר הוא מוגבל בשל חששם של האזרחים להשמיע ברבים את דעתם בעקבות לחץ חברתי או פחד מתגובות השלטון. הדברים נכונים על אחת כמה וכמה כאשר מדובר במיעוט, שמטבע הדברים עמדות חבריו יכולות להיות שונות מאלה של קבוצת הרוב. לכן מצאנו לנכון לבחון עד כמה הערבים אזרחי ישראל חוששים להביע את דעתם הפוליטית בנוכחות אחרים.

הסקר מלמד שכ־45% מהערבים מעדיפים שלא לבטא דעות פוליטיות בנוכחות אנשים שאינם מוכרים להם (בקרב הנשאלים היהודים 37% אמרו כך). הממצא שכמעט כל אזרח ערבי שני וכל אזרח יהודי שלישי מעדיפים שלא לבטא את דעותיהם הפוליטיות בנוכחות אנשים שהם אינם מכירים הוא תסמין שלילי למצבו של השיח הדמוקרטי בישראל.

נשים ערביות, כך עולה מן הסקר, חוששות יותר לבטא את דעתן הפוליטית מגברים, מבוגרים חוששים יותר מצעירים, ומוסלמים ונוצרים חוששים יותר מדרוזים, אולי מפני שעמדותיהם של הדרוזים קרובות יותר לקונסנזוס הישראלי. פילוח לפי דתיות מלמד כי לא־דתיים חוששים פחות מדתיים, ושוב – ייתכן כי הדבר קשור לכך שזהותם הישראלית חזקה יותר, השכלתם גבוהה יותר, ואולי לכן עמדותיהם מקובלות יותר בחברה או שהם מרגישים חזקים יותר לעמוד על שלהם. תושבי המחוזות מרכז, צפון ודרום חוששים יותר לבטא את דעתם הפוליטית מתושבי מחוז חיפה (שרבים מהם דרוזים). תוצאה דומה התקבלה בפילוח לפי ההצבעה בבחירות 2015 לכנסת: בקרב מצביעי המפלגות הציוניות החשש להביע דעה פוליטית נמוך מהחשש בקרב מצביעי הרשימה המשותפת.

ציות לחוק

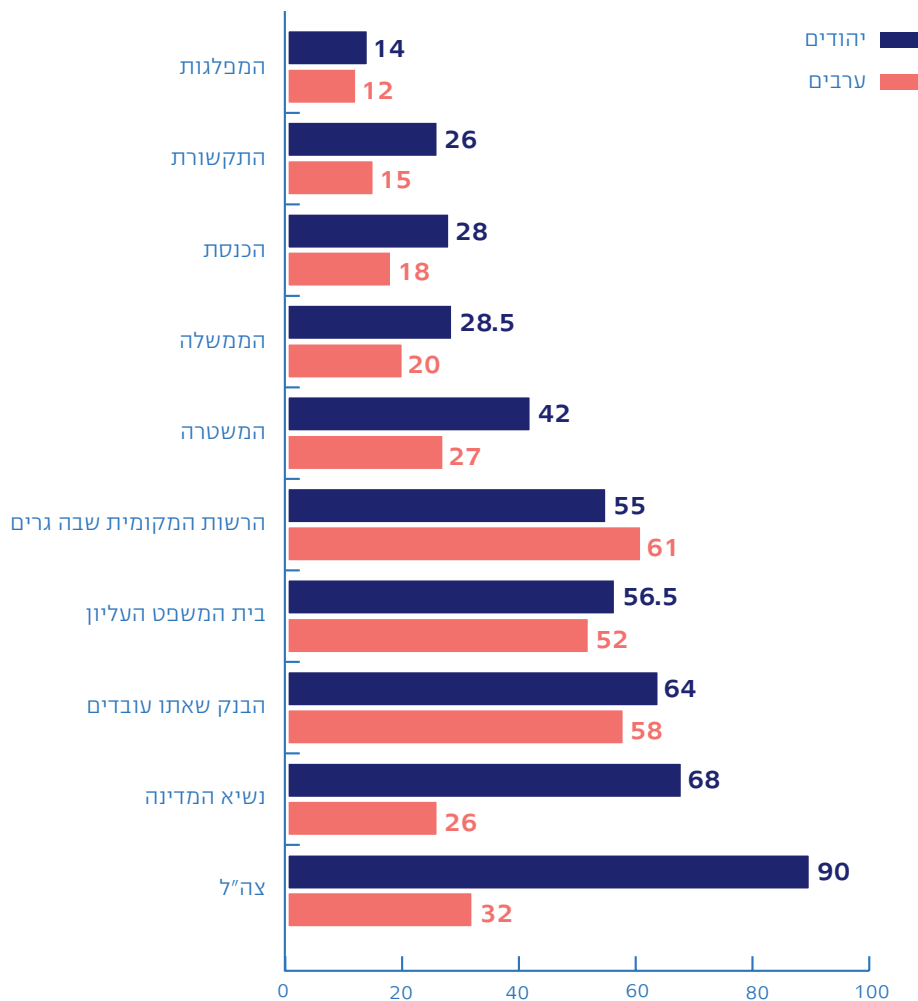
בישראל יש ציבור גדול של אנשים דתיים שעבורם הלכות הדת והמנהיגות הדתית הן מקור סמכות חשוב ביותר, אם לא עליון. רצינו לברר מה מידת החשיבות שהם מייחסים לציוויים הדתיים לעומת החשיבות שהם מייחסים לחוקי המדינה ומוסדות המשפט. בדרך כלל מתקיימות שתי המערכות האלה יחד כך שכל אחת מהן נוגעת בתחומים אחרים בחייו של הפרט. אך מה קורה כאשר נוצרת סתירה בין הוראות הדת ופסיקת בית המשפט? למי הם יצייתו?

בקרב המרואיינים הערבים אמרו 48% שהם ינהגו לפי הוראות הדת. שיעור דומה (44%) ציינו שהם ינהגו במקרה כזה לפי פסיקת בית המשפט. כצפוי, הדת ומידת הדתיות, במשולב, הן הגורם החשוב ביותר בשאלה זו. ואכן, בקרב המוסלמים, שהשיעור הגבוה ביותר אצלם הגדירו את עצמם דתיים, אמרו 56% שבמצב של סתירה הם ינהגו לפי הוראות הדת. בקרב הדרוזים, שהם כאמור הפחות מגדירים את עצמם דתיים, השיבו כך 32%, ובקרב הנוצרים 24% בלבד. גם בפילוח לפי השכלה, גיל או מחוז מגורים – רמת הדתיות היא שקובעת את העמדות בשאלה זו.

5. אמון במוסדות המדינה ובהנהגה הערבית

בישראל, כמו במדינות רבות אחרות בעולם, ניכרת בשנים האחרונות שחיקה מואצת במידת האמון של הציבור במנהיגיו הנבחרים. הסקר מלמד כי רמת האמון של הציבור הערבי במוסדות המדינה נמוכה בכל המקרים מרמת האמון של הציבור היהודי, הנמוכה גם היא, כפי שאפשר ללמוד מן התרשים הבא.

תרשים 6 / אמון במוסדות (% די הרבה אמון והרבה מאוד אמון, לפי לאום)

הפילוחים העלו הבדלים ברורים:

◀ המוסלמים דיווחו בכל המקרים על רמת אמון נמוכה יותר מהנוצרים והדרוזים:

■ במפלגות: מוסלמים – 9%; נוצרים – 22%; דרוזים – 14%.

■ במשטרה: מוסלמים – 23%; נוצרים – 36%; דרוזים – 43%.

■ בממשלה: מוסלמים – 14%; נוצרים – 30%; דרוזים – 48%.

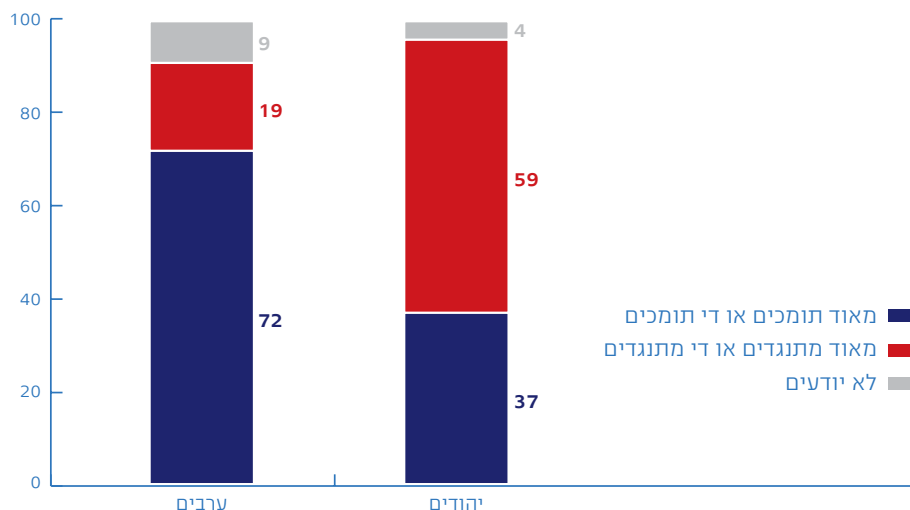
◀ הדרוזים (81%) רוחשים לצה"ל הרבה יותר אמון מהנוצרים (44%) ומהמוסלמים (22%).

- ◀ מצביעי הרשימה המשותפת נותנים בכל המוסדות פחות אמון ממצביעי המפלגות הציוניות:
- במפלגות: רק 10% ממצביעי הרשימה המשותפת נותנים אמון לעומת כרבע (22%) ממצביעי המפלגות הציוניות.
 - במשטרה: 19% לעומת 41%.
 - בכנסת: 14% לעומת 29%.
 - בממשלה: 11% לעומת 41%.
 - בצה"ל: 14% לעומת 65%.
- ◀ תושבי מחוז מרכז נותנים אמון במוסדות פחות מן המתגוררים בשאר המחוזות:
- במפלגות: רק 5% מתושבי מחוז מרכז נותנים בהן אמון, לעומת 12% ממחוז צפון, 11% ממחוז חיפה ו-18% ממחוז דרום.
 - במשטרה: 18% (מחוז מרכז), לעומת 32% (מחוז צפון), 19% (מחוז חיפה) ו-33% (מחוז דרום).
 - בצה"ל: 14% (מחוז מרכז), לעומת 24% (מחוז צפון), 34% (מחוז חיפה) ו-24% (מחוז דרום).
 - בממשלה: 9% (מחוז מרכז), לעומת 24% (מחוז צפון), 19% (מחוז חיפה) ו-15.5% (מחוז דרום).
- ככל הנראה האמון הנמוך של תושבי המרכז במוסדות קשור קשר הדוק להיותם מוסלמים בשיעורים גבוהים יותר ולהעדפתם את הזהויות הדתית והערבית, יותר מההעדפה המקבילה אצל המתגוררים במחוזות האחרים.¹³
- ◀ גם גורם ההשכלה נמצא משפיע לרעה על האמון במוסדות:
- רמת האמון במשטרה של בעלי השכלה אקדמית (22%) ושל בעלי השכלה תיכונית או על-תיכונית (26%) נמוכה מזו של בעלי השכלה היסודית או התיכונית חלקית (36%).
 - הוא הדין לגבי האמון בכנסת, בממשלה ובצה"ל:
 - רק 15.5% מבעלי השכלה האקדמית ו-17% מבעלי השכלה התיכונית או העל-תיכונית רוחשים אמון לכנסת, לעומת 24% מבעלי השכלה היסודית או התיכונית חלקית.
 - רק 14% משתי הקבוצות בעלות השכלה הגבוהה יותר נותנים אמון בממשלה, לעומת 35% בשתי הקבוצות בעלות השכלה הנמוכה יותר.
 - באשר לרמת האמון בצה"ל – היחס הוא 27% ו-29%, לעומת 44.5% (בהתאמה).
- תמונה זו של אמון נמוך במוסדות עולה בקנה אחד עם תמימות הדעים בשתי הקבוצות – יהודים וערבים – באשר להיגד שהפוליטיקאים דואגים לאינטרסים האישיים שלהם יותר משהם דואגים לאינטרסים של הציבור שבחר בהם (80%, 78%). גם בעניין זה מצאנו הבדלים מסוימים בין קבוצות המשנה במדגם הערבי: הגברים מסכימים עם ההיגד (82%) יותר מהנשים (73%), מצביעי המפלגות הציוניות מסכימים אתו (88%) יותר ממצביעי הרשימה המשותפת (77%), ותושבי מחוז חיפה (86%) יותר מתושבי שאר המחוזות.

השתתפות בממשלה

מפתיע לגלות שחרף האמון הדל במוסדות המדינה רוב חדי־משמעי בציבור הערבי, על כל חלקיו, תומכים בהצטרפות של המפלגות הערביות לממשלה ובכלל זה מינוי שרים ערבים (72%). העמדה בציבור היהודי הפוכה: רובו (59%) מתנגד לצירוף מפלגות ערביות לממשלה.

תרשים 7 / עמדה כלפי הצטרפות מפלגות ערביות לממשלה, בכלל זה מינוי שרים ערבים (% לפי לאום)

האמון בוועדת המעקב העליונה ובהנהגה הערבית

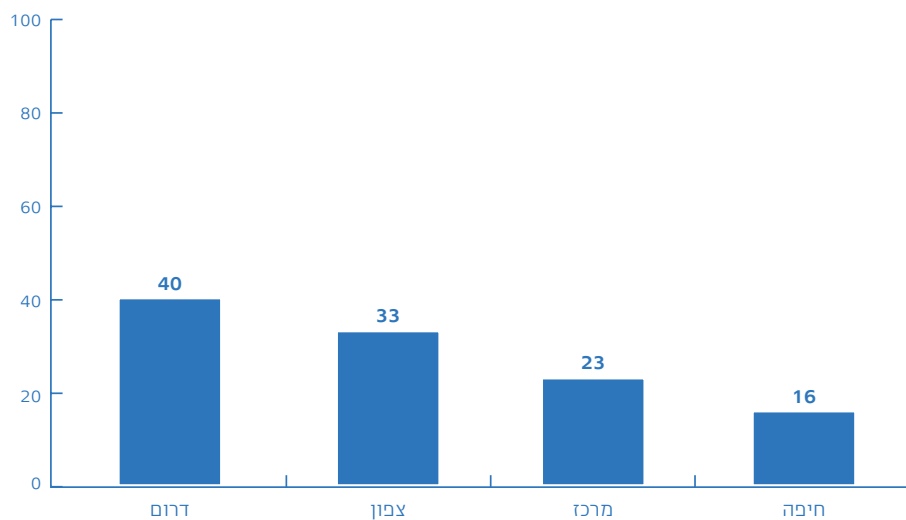
לנוכח האמון המועט בפוליטיקאים ובמוסדות הנבחרים ברמה הלאומית רצינו לדעת מה רמת האמון של הציבור הערבי במוסדותיו העצמאיים. ובכן, הסקר העלה כי רק מיעוט בציבור הערבי (29%) מעידים על עצמם שיש להם הרבה או די הרבה אמון בוועדת המעקב העליונה.¹⁴ לרוב (52%) אין אמון בגוף זה.¹⁵ עוד מצאנו כי נשים רוחשות לוועדת המעקב העליונה יותר אמון מגברים וכי המוסלמים נותנים בה יותר אמון מהנוצרים ומהדרוזים. מצאנו קשר הפוך בין רמת השכלה לרמת האמון בגוף זה – ככל שרמת השכלה עולה, כך יורד האמון בוועדת המעקב העליונה. ממצא זה עקבי עם אותו קשר

14 ועדת המעקב העליונה אינה גוף נבחר ברמה הלאומית, אלא גוף חוץ־משלתי שהוקם ביזמת פוליטיקאים ערבים. היא משמשת מסגרת על למפלגות ולגופים במגזר הערבי ומרכזת את פעילותם הפוליטית.

15 יש לומר כי שיעורם של מי שלא ידעו לציין את מידת האמון שלהם בוועדת המעקב העליונה גבוה בהרבה ממי שלא ידעו לעשות זאת כלפי כל גוף או מוסד אחר ששאלנו עליו. סקר שערך מכון מדה אל־כרמל בשנת 2014 באוכלוסייה הערבית העלה כי כ־65% מתוכם אינם מודעים כלל לפעילותה של ועדת המעקב העליונה.

הפוך שמצאנו בין רמת ההשכלה ובין מידת האמון בכל המוסדות האחרים. בקרב מצביעי הרשימה המשותפת רמת האמון בוועדה גבוהה יותר (32%) מזו שבקרב המצביעים לרשימות ציוניות (20%), ובמחוז דרום רמת האמון בוועדה גבוהה מבשאר המחוזות. אפשר שהסיבה לכך היא אופי הפעילות השונה של הוועדה בכל מחוז ומחוז. הבעיות המיוחדות של מחוז דרום, למשל הריסת בתים ויישובים לא מוכרים, מחייבות התערבות ונוכחות אינטנסיבית של ועדת המעקב, מה שיוצר קשר בלתי אמצעי והיכרות קרובה יותר של תושבי המחוז עם עבודת הוועדה.

תרשים 8 / נתנים הרבה מאוד אמון או די הרבה בוועדת המעקב העליונה (% לפי מחוז)

חוסר האמון בוועדת המעקב העליונה העלה שאלה בדבר הערכת הציבור הערבי את פעילותם של מנהיגיו בכלל. בשאלת האיזון בין תשומת הלב שהמנהיגים הערבים הישראלים מעניקים לבעיות של הפלסטינים בגדה ובעזה ובין תשומת הלב שהם מעניקים לבעיות של הערבים הישראלים מצאנו שהרוב (61%) בקרב המשיבים הערבים בסקר מסכימים מאוד או די מסכימים עם הקביעה שהמנהיגים הערבים דואגים בעיקר לבעיות של הפלסטינים בגדה ובעזה וכחות מדי לבעיות של הערבים הישראלים. במילים אחרות, הציבור הערבי בישראל מרגיש כי מבחינת נבחריו הבעיה הפלסטינית נמצאת בעדיפות הראשונה ואילו בעיותיהם שלהם נדחקות למקום נמוך יותר בסדר העדיפויות.

וביתר פירוט: עוצמת הביקורת כלפי המנהיגות הערבית הישראלית בעניין זה חזקה יותר מצד הגברים (65%); אצל הנשים מדובר בשיעור של 56.5% המותחות ביקורת חריפה על המנהיגות; הביקורת בקרב הנוצרים (72%) והדרוזים (68%) חזקה מזו שבקרב המוסלמים (59%); כאשר נשאלו על סדר העדיפויות של ההנהגה הפוליטית הערבית הביקורת הקשה ביותר הגיעה ממצביעי המפלגות הציוניות (76%), אבל נמצא רוב ביקורתי גם אצל מצביעי הרשימה המשותפת (59%) ואצל הלא-מצביעים (58%).

סיכום

הכיצד ייתכן שרוב הערבים גאים בישראליותם ועם זאת רוב גורף מתוכם סבורים שהם סובלים מקיפוח? מדוע רוב הערבים חושבים כי המתח היהודי-ערבי הוא החמור ביותר בחברה הישראלית, ועם זאת רוב גדול מסכימים לקבל את היהודים כחברים וכשכנים? איך יכול להיות שהאמון של הערבים במוסדות המדינה חלש והביקורת שלהם כלפי נבחריהם חזקה, ועדיין רובם תומכים בהצטרפות של מפלגות ערביות לממשלה ובמינוי שרים ערבים?

מארג זה של עמדות סותרות מלמד על מורכבות מצבם של הערבים אזרחי ישראל ועל מגמות בקרבם של השתלבות בצד מגמות של התבדלות. באופן כללי ממצאי מדד הדמוקרטיה הישראלית 2016 מלמדים שפניהם של הערבים אזרחי ישראל להשתלבות במדינה. ולראיה – הזהות הישראלית תופסת מקום מרכזי, גם אם לא העיקרי, בהגדרה העצמית שלהם. ממצאים תומכים נוספים בקביעה שהם רוצים להשתלב הם הגאווה שרובם מרגישים בישראליותם והתמיכה הגורפת שלהם בהצטרפות של המפלגות הערביות לממשלה. מנגד, יש ביניהם הסכמה מקיר לקיר על כך שהם סובלים מקיפוח, כמעט מחציתם חוששים לבטא את עמדותיהם הפוליטיות בנוכחות אנשים לא מוכרים להם, וכמעט מחציתם מעדיפים להישמע להוראות הדת ולא דווקא לציית לפסיקת בית המשפט כאשר יש סתירה בין השניים.

הפילוחים שעשינו מחזקים את ההבנה שהחברה הערבית הישראלית אינה עשויה מקשה אחת ושיש פרופיל השתלבות והתבדלות שונה לכל קבוצה בה – זה של המוסלמים, זה של הנוצרים זה של הדרוזים. ברור לגמרי כי הפרופיל תלוי במשתנים חברתיים-דמוגרפיים כמו רמת דתיות, מחוז מגורים, גיל, מין, הכנסה והשכלה. מן המשתנים הרבים שבדקנו, שני המשתנים המסבירים עמדות רבות, ובעקביות, הם, קודם לכול – הדת (מוסלמית, נוצרית, דרוזית), ואחריו – מחוז המגורים.

לסיכום נסרטט בקצרה את פרופיל ההשתלבות-התבדלות על פי 8 משתנים:

(1) **דת.** הדרוזים גאים בהיותם ישראלים ותופסים את מצב המדינה ואת מצבם האישי כטוב יותר לעומת איך שתופסים אותו הנוצרים והרבה יותר מאיך שתופסים אותו המוסלמים. הדרוזים גם פחות חוששים להביע את דעתם הפוליטית בנוכחות זרים לעומת הנוצרים והמוסלמים.

עם זאת, כאשר מדובר בהשתלבות אישית בקבוצת הרוב היהודית, הנוצרים מקבלים את היהודים באופן מלא יותר מהמוסלמים כשכנים, כחברים אישיים וכחברים לעבודה. הדרוזים, לעומת זאת, חרף הקרבה היום-יומית שלהם לקבוצת הרוב היהודית, בצה"ל למשל, פחות מוכנים לקשרים אישיים הדוקים, בעיקר כשמדובר באפשרות לקשרי נישואים, ככל הנראה בגלל האיסורים הנחרצים יותר בדתם.

(2) **מחוז מגורים.** הקשר בין דת למחוז מגורים ומצב כלכלי יכול להסביר מקצת מן ההבדלים שנמצאו בין המחוזות בפרמטרים השונים של ההשתלבות. באופן כללי, תושבי המחוזות חיפה, צפון ודרום נוטים לראות את מצב המדינה באור חיובי יותר וגאים בה יותר מתושבי מחוז מרכז, שהם רובם מוסלמים, מצביעים לרשימה המשותפת, הזהויות הדתית והערבית הן המועדפות אצלם, והמתח היהודי-ערבי נתפס בעיניהם כחזק יותר.

לנוכח מצבם הכלכלי הגרוע יותר של תושבי מחוז דרום ניתן להבין מדוע תפיסת המצב האישי שלהם פחות טובה משל תושבי המחוזות האחרים. במחוז זה גם נמצא השיעור הגבוה ביותר של המגדירים את המתחים בין דתיים לחילונים ובין עשירים לעניים כמתחים העיקריים בחברה הישראלית.

הקשר בין המשתנים האחרים לבין ההשתלבות של הערבים בחברה הישראלית הוא פחות עקבי וחד-משמעי:

(3) **מין.** נראה שהגברים הערבים מוכנים להשתלב בחברה הישראלית יותר ממה שמוכנות לכך הנשים הערביות: הזהות החזקה של רוב הנשים היא הזהות הדתית שלהן ואילו של רוב הגברים – הזהות הישראלית (והזהות הדתית קצת פחות ממנה). נשים גם מעידות על עצמן, יותר מגברים, שהן חוששות להביע ברבים את דעתן הפוליטית.

(4) **גיל.** הצעירים מדווחים על רמת הכנסה והשכלה גבוהות יותר משל המבוגרים, ולמרות רמת הדתיות המדווחת הנמוכה יותר שלהם, הזהות המועדפת עליהם היא דווקא הזהות הדתית. בגילאי הביניים הזהות הערבית והדתית הן המועדפות, ובעיני המבוגרים יותר – הזהות הישראלית. ולבסוף, אולי בשל הכנסתם והשכלתם הגבוהות יותר, הצעירים רואים את מצב המדינה ואת מצבם האישי באור חיובי יותר.

(5) **דתיות.** רמת דתיות גבוהה יותר קשורה, כצפוי, לנטיות של התבדלות והסתגרות. ולכן רמת דתיות גבוהה מנבאת גם שיעור גבוה יותר של הגדרת הזהות הדתית כזהות החשובה ביותר והעדפת הציות להוראות הדת על פני פסיקת בית המשפט.

(6) **השכלה.** השכלה גבוהה יותר מלווה בפתיחות גבוהה יותר להשתלבות בחברה הישראלית היהודית. ועוד: ככל שהשכלה גבוהה יותר, כך רמת הדתיות נמוכה יותר ויש נכונות רבה יותר לציינת לפסיקת בית המשפט ולא להוראות הדת. גם הנכונות ליחסים בין-אישיים עם יהודים גבוהה יותר, החשש מהבעת עמדה פוליטית חלש יותר, והגדרת המצב האישי חיובית יותר. עם זאת, עם עליית השכלה מצאנו ירידה בגאווה בישראליות.

(7) **להכנסה** קשר ישיר רק עם תפיסה חיובית של מצב המדינה ושל המצב האישי.

(8) **הצבעה בבחירות לכנסת.** כצפוי, בוחרים המפלגות הציוניות נוטים לכיוון ההשתלבות בחברה הישראלית יותר מבחורי הרשימה המשותפת. וכצפוי, עמדותיהם מתאימות בשאר המאפיינים לעמדות של הנוטים להשתלבות זו.

באשר לרמת האמון במוסדות ובהנהגה הפוליטית הכללית והערבית והרצון להשתלב בפוליטיקה הישראלית – גם כאן מתקבלת תמונה מורכבת. באופן כללי, רוב הציבור הערבי מבטא חוסר אמון במוסדות והוא ביקורתי כלפי פוליטיקאים בכלל וכלפי ההנהגה הערבית בפרט. הרוב סבורים כי הפוליטיקאים הערבים דואגים בעיקר לבעיות של הפלסטינים בגדה וברצועת עזה ופחות מדי לבעיות של הערבים הישראלים, ורק מיעוט נותנים אמון בוועדת המעקב העליונה. עם זאת, הרוב תומכים בצירוף המפלגות הערביות לממשלה.

גם בשאלת האמון במוסדות, ניתוח העמדות על פי פלחי אוכלוסייה חושף שונות בין קבוצות המשנה. וכך, האמון של המוסלמים בוועדת המעקב העליונה גבוה מזה של הנוצרים והדרוזים. בד בבד המוסלמים חושבים פחות מהנוצרים והדרוזים שדאגתם של הפוליטיקאים הערבים נתונה לפלסטינים

בגדה ובעזה על חשבון הערבים הישראלים. האמון של תושבי מחוז דרום בוועדת המעקב העליונה הוא הגבוה ביותר וזה של תושבי מחוז חיפה הנמוך ביותר. האמון בוועדת המעקב העליונה גבוה יותר בקרב נשים, גילאי הביניים ומצביעי הרשימה המשותפת, והוא עולה ככל שהשכלה נמוכה יותר ורמת הדתיות גבוהה יותר.

על סמך הממצאים אפשר לקבוע אפוא כי החברה הערבית בישראל היא חברה רבגונית, שהקולות והאינטרסים בה מרובים. יש להביא בחשבון את כל המשתנים שלפיהם ניתחנו את העמדות בשאלות הספציפיות, ואולי משתנים נוספים שעליהם עוד לא עמדנו, לא רק בעת דיווח על תוצאות סקרים ומחקרי דעת קהל, אלא עוד יותר בעת גיבוש מדיניות רשמית הנוגעת לציבור הערבים אזרחי ישראל.

נספח 1

לוח 1 / המדגם (%)

מין	
51	זכר
49	נקבה
100	סך הכול
גיל	
43.5	34-18
36.5	54-35
20	+55
100	סך הכול
דת	
73	מוסלמים
14	נוצרים
12	דרוזים
1	לא יודעים/מסרבים להשיב
100	סך הכול

דתיות	
4	דתיים מאוד
26	דתיים
48	מסורתיים
21.5	לא דתיים בכלל
0.5	לא יודעים/מסרבים להשיב
100	סך הכול
מחוז מגורים	
56	צפון
18	חיפה
12	מרכז
1	ירושלים
1	תל אביב
12	דרום
100	סך הכול

לוח 2 / המוסלמים, הנוצרים והדרוזים (% לפי דתיות, השכלה, מחוז מגורים והצבעה בבחירות 2015 לכנסת)

דרוזים	נוצרים	מוסלמים		
7	2	3	דתיים מאוד	דתיות
14	6	32	דתיים	
43	58	47	מסורתיים	
36	30	17	לא דתיים בכלל	
0	4	1	לא יודעים/מסרבים להשיב	
100	100	100	סך הכול	
26	22	26	יסודית או תיכונית חלקית	השכלה
43	26	37	תיכונית מלאה או על־תיכונית	
31	50	36	אקדמית חלקית או אקדמית מלאה	
0	2	1	לא יודעים/מסרבים להשיב	
100	100	100	סך הכול	
69	74	49	צפון	מחוז מגורים
2	0	16	מרכז	
26	22	16	חיפה	
0	2	17	דרום	
3	2	2	אחר	
100	100	100	סך הכול	

דרוזים	נוצרים	מוסלמים	
10	54	64	לרשימה המשותפת
56	8	9	למפלגות ציוניות
19.5	26	21	לא הצביעו למרות שיש להם זכות הצבעה
15.5	12	6	לא יודעים/מסרבים להשיב
100	100	100	סך הכול

הצבעה בבחירות
2015 לנסות

לוח 3 / דתיים (%) לפי מין, גיל, השכלה, מחוז מגורים והצבעה בבחירות (2015 לכנסת)

סך הכול	לא יודעים / מסרבים להשיב	לא דתיים בכלל	מסורתיים	דתיים	דתיים מאוד	
100	2	30	48	18	2	זכר
100	1.5	12	47.5	34	5	נקבה
100	1	28	50	18	3	18-34
100	2	12	48.5	33	4.5	35-54
100	0	25	40	32	3	+55
100	0	16	43.5	34	6.5	יסודית או תיכונית חלקית
100	2	21	46	28	3	תיכונית מלאה או על-תיכונית
100	0.5	27	52	18.5	2	אקדמית חלקית או אקדמית מלאה
100	0.5	22	50	25	2.5	צפון
100	2.5	18	48	29.5	2	מרכז
100	4	30	42	19	5	חיפה
100	0	7	44	40	9	דרום
100	2	21	47	27	3	לרשימה המשותפת
100	0	31	45	16	8	למפלגות ציוניות
100	1	18	43	34	4	לא הצביעו למרות שיש להם זכות הצבעה

לוח 4 / הכנסה (לפי גיל, דת והשכלה)

הכנסה (ממוצע בין 1 ל-5)*		
2.3		המדגם כולל
2.5	34-18	גיל
2	54-35	
2	+55	
2.2	מוסלמים	דת
2.4	נוצרים	
2.6	דרוזים	
1.5	יסודית או תיכונית חלקית	השכלה
2.2	תיכונית מלאה או על-תיכונית	
2.8	אקדמית חלקית או אקדמית מלאה	

* 1. הרבה מתחת לממוצע

2. מעט מתחת לממוצע

3. כמו הממוצע

4. מעט מעל הממוצע

5. הרבה מעל הממוצע

לוח 5 / מחוז מגורים (לפי דת, הכנסה והצבעה בבחירות 2015 לכנסת)

דרום	חיפה	מרכז	צפון		
98	66	98	65	מוסלמים	דת (%)
2	17	0	18	נוצרים	
0	17	2	14	דרוזים	
0	0	0	3	אחר/מסרבים להשיב	
100	100	100	100	סך הכול	
2.0	2.6	2.5	2.2		הכנסה (ממוצע)
56	56	73	52	לרשימה המשותפת	הצבעה בבחירות 2015 לכנסת (%)
13	19	5	15.5	למפלגות ציוניות	
24	17	19.5	22	לא הצביעו למרות שיש להם זכות הצבעה	
7	8	2.5	10.5	לא יודעים/מסרבים להשיב	
100	100	100	100	סך הכול	

נספח 2

לוח 1 / זהות (%) לפי מין, גיל, דת, דתיות, השכלה, מחוז מגורים והצבעה בבחירות 2015 לכנסת*)

מין	הזהות שהשיעור הגבוה ביותר בקבוצה הצביע עליה כזהות העיקרית	הזהות שהשיעור השני בגודלו בקבוצה הצביע עליה כזהות העיקרית	הזהות שהשיעור השלישי בגודלו בקבוצה הצביע עליה כזהות העיקרית	הזהות שהשיעור הרביעי בגודלו בקבוצה הצביע עליה כזהות העיקרית
גברים	ישראלית (28)	ערבית (26)	דתית (25)	פלסטינית (11)
נשים	דתית (33)	ערבית (22)	ישראלית (21.5)	פלסטינית (13)
גיל				
34-18	דתית (32)	ישראלית (22)	ערבית (21)	פלסטינית (14)
54-35	ערבית (31)	דתית (27)	ישראלית (24)	פלסטינית (10)
+55	ישראלית (32)	דתית (28)	ערבית (18)	פלסטינית (12)
דת				
מוסלמים	דתית (28)	ערבית (25)	ישראלית (23)	פלסטינית (13)
נוצרים	ערבית (32)	ישראלית (22)	דתית (18)	פלסטינית (14)
דרוזים	דתית (54)	ישראלית (37)	ערבית (5)	פלסטינית (0)
דתיות				
דתיים מאוד	דתית (76)	ישראלית (8) פלסטינית (8) ערבית (8)		
דתיים	דתית (47)	ישראלית (22)	ערבית (17)	פלסטינית (11)
מסורתיים	ערבית (30)	דתית (26)	ישראלית (24)	פלסטינית (7.5)
לא דתיים בכלל	ישראלית (31)	פלסטינית (25)	ערבית (23)	דתית (9)

* כל שורה מסתכמת ב־100% בתוספת של: כולן באותה מידה, אף אחת מהן, לא יודעים או מסרבים להשיב.

השכלה				
יסודית או תיכונית חלקית	ישראלית (40)	דתית (34)	ערבית (15)	פלסטינית (4)
תיכונית מלאה או על-תיכונית	דתית (28)	ערבית (27)	ישראלית (25)	פלסטינית (11.5)
אקדמית חלקית או אקדמית מלאה	דתית (28)	ערבית (27)	פלסטינית (17)	ישראלית (13)
מחוז מגורים				
צפון	ישראלית (28)	ערבית (26)	דתית (25)	פלסטינית (11)
מרכז	ערבית (29.5) דתית (29.5)	ישראלית (20.5)	פלסטינית (13)	
חיפה	דתית (33)	ערבית (22)	ישראלית (17)	פלסטינית (12.5)
דרום	דתית (40)	ישראלית (27)	ערבית (16)	פלסטינית (13)
הצבעה בבחירות 2015 לכנסת				
לרשימה המשותפת	ערבית (32)	דתית (26)	פלסטינית (16)	ישראלית (16)
למפלגות ציוניות	ישראלית (48)	דתית (32)	ערבית (14)	פלסטינית (4)
לא הצביעו למרות שיש להם זכות הצבעה	דתית (35.5)	ישראלית (26)	ערבית (16)	פלסטינית (8)

לוח 2 / מוכנים לקבל יהודי/יה (% לפי דת והשכלה)

	כחברה לעבודה	כשכנה	כחברה אישית	כבן/בת זוג שלו או של ילדיו	
דת	95	86	87	24	מוסלמים
	100	98	98	30	נוצרים
	95	71	81	2	דרוזים
השכלה	92	79	84	17	יסודית או תיכונית חלקית
	97	89	88	18	תיכונית מלאה או על-תיכונית
	97	88	92	30	אקדמית חלקית או אקדמית מלאה

מדד הדמוקרטיה הישראלית מתקיים במסגרת מרכז גוטמן לחקר דעת קהל ומדיניות ומציע הערכה שנתית של איכות הדמוקרטיה הישראלית. לצורך זה נערך מדי שנה בשנה, ארבע עשרה שנים ברציפות, סקר רחב במדגם מייצג של האוכלוסייה הישראלית. מטרת הסקר לעמוד על המגמות בחברה הישראלית בשאלות כבדות משקל הקשורות להגשמת הערכים והיעדים הדמוקרטיים ולתפקוד של מערכות השלטון וממלאי התפקידים הנבחרים. ניתוח התוצאות מבקש לתרום לדין הציבורי על מצב הדמוקרטיה בישראל וליצור מאגר מידע רחב שיעמיק את הדיון בנושא.

חיבור זה הוא חלק ממאמץ מחקרי מתמשך זה, והפעם מופנה הזרקור אל החברה הערבית, שהיא כחמישית מאוכלוסיית המדינה. מהניתוח עולה מסקנה כללית חשובה: החברה הערבית בישראל היא ישות מורכבת ועמדויה אינן מקשה אחת. הבנת השונות הפנימית - בפילוח לפי מין, גיל, מחוז מגורים, דת, רמת דתיות, השכלה, הכנסה והצבעה בבחירות 2015 לכנסת - הכרחית לכל ניסיון להבין לעומק את הציבור הערבי הישראלי וחיונית לכל פעולה שתכליתה להפוך את צמצום האי־שוויון בינו לבין הציבור היהודי הישראלי מסיסמה ריקה למציאות.